

AYSEL EMİNOVA

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: ayselmetinoguz@gmail.com

NAXÇIVAN ORONİMLƏRİNDƏ “QARA VƏ AĞ” KOMPLEMENTLƏRİNİN SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Azərbaycan və bütün türk dünyası ölkələrində “qara” və “ağ” sözünün iştirakı ilə düzələn yuzlular etnonim, oykonim, antropnim, oronim və s. onomastik vahidlər mövcuddur. Bu sözlərin müxtəlif semantik variantlarına “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında, Orxon Yenisey abidələrində, Azərbaycan folkloru nümunələrində, xüsusilə də, sayıq sözlərində daha çox təsadüf olunur. “Qara” komponenti bir çox mənabətlərə rəng, həcm, ölçü, qalın, qırıq, ağıqlıq, işıqsızlıq, bəhəq, nahang, qam, kədar, bədbəxtlik, qorxu, sevinç, sadlıq, yarıqsız, qəzəblilik, əzəmətli, güclü, uca, yığnaksız, ulu, qədim. “Ağ” komponenti isə xoşbəxtlik, işıqlı, günbənat (gözlük), əlsalsma, aydınlıq, yaxşı, uğurlu, pis, çay, keyfiyyətsiz, istehza kimi mənərlərə işlənmişdir. Tədqiqat zamanı yeni elmi nəticələr əldə olunmuşdur.

Açar sözlər: *toponim, oronim, qara, ağ, türkçülük, tayfa.*

Dilimizdə aktuallığını itirməyən məsələlərdən biri də onomastik vahidlərin bölgələr üzrə öyrənilməsidir. Onomastik tədqiqatlar genişləndikcə yeni-yeni istiqamətlər meydana çıxır və bu baxımdan Naxçıvan onomastikasının öyrənilməsi mühüm elmi əhəmiyyət kəsb edir. Onomastik vahidlərin əsas fondunu toponimlər təşkil edir. Toponim yunan sözü olub **topos** və **onon** (adi) sözlərindən əmələ gəlib, quru ilə bağlı yer, səhər, kənd, dağ, dərə, təpə, və s. kimi coğrafi obyekt adı bildirir. Toponimlərin geniş yayılması nəvələrindən biri də oronimlərdir. Oronimlər toponimlərin çox zəngin və maraqlı bir bölməsinə təşkil edir. Yunanca oros-dağ və onom-ad sözlərinin birləşməsindən əmələ gələn oronim yer səthinin relyef quruluşu ilə bağlı bir-birindən fərqlənən dağ, daş, dərə, təpə, qaya, düz, dik, aşırım, gödik, saha, örüş, otlaq, çəmən və s. kimi orografik obyekt adlarını bildirir. Naxçıvan MR ərazisində hər bir coğrafi obyektin öz adı, əmələ gəlmə, yaranma yolu və mənşəyi vardır. Bu adların toplanması, fonetik variantlarının və areallarının müəyyənləşdirilməsi, mənşəyi, tarixi-lingvistik təhlili elmi və ictimai-siyasi əhəmiyyət kəsb edir. Yaşayış məntəqələrinin birini digərlərindən fərqləndirilməsi, ictimai-siyasi və iqtisadi həyat, yerləşdiyi ərazinin relyef quruluşu, bitki və heyvanat aləminin zənginliyi ilə əlaqələndirir. Buna görə də Naxçıvan oronimlərinin leksik tərkibi müxtəlif etnonim, antropnim, hidronim, zoonim, fitonim kimi onomastik vahidlərə bölünür. Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisindəki dağ, daş, dərə, təpə, çay, göl, meşə, məskən və s. adları Azərbaycan dilinə mənsub olan sözlərdir. Bölgədə kəndən gəlmə, süni adlar demək olar ki, yoxdur. Bu adlar Azərbaycan dilinin materialları əsasında yaranmış, tarixin müxtəlif dövrlərində ictimai, siyasi hadisələrə bağlı formalaşmışdır. Naxçıvan oronimlərinin xeyli hissəsinin mənə qatını açmaq, dil mənsubiyyətinin müəyyənləşdirmək asandır, ancaq bir qisminin yaranma və formalaşma tarixi müxtəlif olduğundan, zaman-zaman fonetik dəyişmələrə uğradığından onların ilkin variantını bərpa etmək bəzən uğurlu nəticə vermirlər.

Bu məqalədə tədqiqatə cəlb etdiyimiz mövzularından biri də “ağ və qara” komplementli oronimlərdir. Dilə işlənən oronimlərin yaranmasında rənglərin xüsusi rolu vardır. Azərbaycan və bütün türk dünyası ölkələrində *qara* sözünün iştirakı ilə düzələn yuzlular etnonim, oykonim, antropnim, oronim və s. onomastik vahidlər mövcuddur. *Qara* sözünün müxtəlif semantik variantlarına Azərbaycan folkloru nümunələrində, xüsusilə də, sayıq sözlərində daha çox təsadüf olunur. “*Qara*” çoxmənalı sözdür. Budaqov “*Qara*” sözünün 14 mənasını vermişdir: 1) bədbəxtlik, 2) pəhləvan, 3) cəhənnəm, 4) sirin, 5) yaxşı, 6) çirkin, 7) şər, 8) zülmət, 9) keyfiyyət, 10) yarıqsız, 11) güclü, 12) qaraltı, 13) təhqir, 14) gözəl, 15) fərq, 16) istehza, 17) düşmən, 18) qanmaz, 19) şimal, 20) son hədd [9, s. 212]. İstər Azərbaycan, istərsə də digər türk dillərində oronimin birinci tərəfi kimi işlənən *qara* sözünün konkret hansı funksiyasına yerinə yetirdiyini müəyyənləşdirmək çətindir. Türk xalqlarının ən qədim tarixindən, soy kökündən xəbər verən “Orxon-Yenisey” abidələrində də geniş şəkildə işlənən “*qara*” sözü müxtəlif mənərlərə malik olub, bir çox coğrafi obyektlərin adını bildirməklə bərabər rəng anlamını verir. “*qara göl yarımda vuruşduq*” [18, s. 237] “*Qara yol tanrısayam*”, “*Yirtici qara quşam*” [14, s. 199].

Qara sözünün müxtəlif mənə qalaları “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının boylarında öz əksini tapmışdır: *Qara – rəng, qara – uca, qara – böyüklik, genişlik, qara-bədbəxtlik*. Məsələn, “*qara-qara tağlardan həmir aşdı*” və ya “*ala yatan qara tağları aşdım*” cümlələrindəki *qara* sözü “*uca*” mənə qalası ifadə edir, “*qara yerdə ağ otlaqlı çadırlar qururdum*” və ya “*qara bağırsarsıldı*” cümlələrindəki *qara* sözü geniş anlamında işlənir. “*Qara qıtma gözələri qan yaşla doldurdu*” cümləsində rəng bildirən *qara* sözü “*kimin oğlu, qızı yoxdursa qara otaqda oturdu, altına qara keçə döşəyin, önünə qara qoyun atının qovurmasından gətirin*” cümləsində isə *bədbəxtlik* anlamını ifadə edir [12, s. 95, 110, 136, 142]. *Qara* sözünün bu mənə xüsusiyyətləri Naxçıvanın oykonim və oronimlər sistemində də öz əksini tapır ki, onların etimoloji izahları da elmi baxımdan xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Qarabağ. Məntəqə adı 1727-ci il arxiv sənədlərində Naxçıvanın Qarabağ nahiyyəsində qeydə alınır [13, s. 29]. XIX əsrdə Naxçıvan mahallara bölünən zaman Qarabağ nahiyyəsi ləğv edilmişdir. Qarabağ sözünün mənşəyi elmi ədəbiyyatda müxtəlif variantlarda izah edilir. A.Axundovun fikrincə, Qarabağ sözü müstəqil yolla yaranıb mənası “*çoxlu bağ olan yer*” deməkdir [1, s. 47]. M.Seyidovun izahına görə isə Qarabağ adı *qara* və *bağ* sözlərindən əmələ gəlmişdir, “*Güclü, böyük soybirleşmə, xalqın başçısı*” mənəsinədir *bağ* sözlərindən əmələ gəlmişdir, “*Güclü, böyük soybirleşmə, xalqın başçısı*” mənəsinədir [17, s. 36]. İ.Cəfəroğlu Qarabağ sözünün mənşəyini VIII-IX yüzilliklərdə yaşayan Volqa-Ural çayları arasında yaşayan **Karabek** adlı peçenek tayfasının adı ilə bağlayır. Lakin Ə.Fərzəliyev yazdığına görə isə **Qarabağ** nə qəbilə, nə də şəxs adı ilə bağlı deyildir. O, ibtidai azərbaycanlıların ilk inamlarından doğulmuş ulu olub, “**Böyük müqəddəs bağ**” deməkdir [11, s. 36-48]. Beləliklə, Qarabağ sözünün etimologiyasına diqqət yetirsək, burada *qara* “*böyük, ulu, qədim*” mənalarını ifadə etdiyini görmüş oluruq. Ad bütövlükdə “*qədim, ulu, böyük bağ*” mənasını daşıyır.

Qaraçay. Məntəqə adı kimi isə 1727-ci ilə aid arxiv sənədlərində Naxçıvanın Qarabağ nahiyyəsində qeydə alınır [13, s. 29]. Bu dağ Babək rayonu ərazisində Arax çayı boyunca uzanan qədim karvan yolunun kənarında yerləşir. Bu ada ilk dəfə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında təsadüf edilir. Bu dastanda Qaraçay sözü bir neçə yerdə işlənmişdir. Oğuzların Salur boyundan olan Qazan xan “*Qaraçayın qaplanı*”, onun çobanı isə “*Qaraçay çobanı*” epitetləri ilə təqdim olunub [12, s. 42, 43]. Qaraçay adının mənşəyi dilimizdə mübahisə yaranan onomastik vahidlərdəndir. Burada “*Qaraçayın qaplanı*” ifadəsini bir kənd və balaca bir ərazi ilə məhdudlaşdırmaq düzgün deyil. Qaraçay

ğün qapları ifadəsində “qaraçuq” sözü “böyük bir yurdun, oğuz elinin igidi, aslanı” mənasında işlənir. Oğuz elində Qazan xan Bayandur xandan sonra ikinci şəxs idi. Beləliklə, Qaraçuq adı yer çox geniş bir ərazini əhatə edir. İnanırdığı olmayan söyləmələrə görə, kənd əhalisinin əksəriyyəti daha çox **qara çuxa** geyindikləri üçün buraya **Qaraçuxahlar-Qaraxux-Qaraçuq** adı verilib. Ş.Çamsıdov Qaraçuq adının Bərdə şəhərindən cəmi 40-50 kilometr məsafədə yerləşən dağın adı ilə bağlı olduğunu, bu sözün *Qaradağ-Qaradığ-Qaraçuq* şəklində Qaradağ sözündən törəndiyini yazır və adın etimologiyasını dilimizdəki “dağ” sözünün dəyişməsi forması hesab edir [10, s. 123, 134]. Bir çox tədqiqatçılar Qaraçuq adının “*at adı kimi, minik atı kimi, yer adı kimi*” variantlarda izah etmiş, bir qisim tədqiqatçılar *qara* sözünün “geniş, böyük” mənalarını -çiq kiçiltmə mənalı şəkilçinin qoşulmasından yaranadığını söyləmiş, bəziləri isə tayfaların adı ilə bağlıdır. İ. Cəfərov Qaraçuq adının mənşəyini oğuzlar haqqında deyilən əfsanələrlə bağlıdır. Deməli oğuzlar harada yaşayıblarsa, oraya **Qaraçuq/Qaraçuq/Qaraciq/Qaraciq/Qaraciq/Qaraciq/Qaraciq** adlarını veriblər [7, s. 58-59]. Qaraçuq adı **Qara** və **çuq** tərkib hissələrindən ibarətdir. Burada da qara sözü “böyük, iri, geniş ərazi” mənasında, **çuq** sözü isə qədim türk dillərində *çaq* sözünün fonetik variantı olub “yer”, “məkan”, “yurd” anlamlarında işlənir. Qaraçuq sözü birlikdə “böyük yer”, “iri məkan”, “geniş yer, məkan”, “böyük yurd” anlayışları yaradır və “oğuzların yaşadığı yurd məkanı” mənalarında işlənir [7, s. 59]. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, Naxçıvan ərazisindəki **Qaraçuq** zamanında oğuzların yaşadığı yurd yerlərindən biridir. Ümmüyyətlə, Qaraçuq adı geniş əreala malikdir. Bu ada Türkiyə, Orta Asiya ərazilərində də rast gəlirik.

Qaratəpə dağı. Şərur rayonunun Oğlanqala kəndi ərazisində, Arpaçayın sağ sahilindədir. Məşhur Oğlanqala bu dağın üzərində yerləşir. Dağda aparılan arxeoloji qazıntıları zamanı xeyli maddi mədəniyyət nümunələri aşkar edilmişdir. Qeyd etdiyimiz kimi qara sözü rəng anlamı ilə yanaşı, həm də “nəhəng”, “böyük”, “iri” anlamında işlənir və dağ-qalın strateji mövqədə yerləşməsi, dağdan istehkam kimi istifadə olunması adın mənasına “böyük təpə”, “nəhəng qala” mənasını verir. Bu hal Qaraburun dağı (Sədərək rayonu), Qara dağ (Külüs kəndi, Şahbuz), Qarayaqa dağı, Qaraqat dağı, Qarapir dağı (Şərur) oronimləri üçün də səciyyəvidir. Qeyd edək ki, bu toponim qədim türk dillərindəki *qara* (köhnə) və *tapə* sözlərindən ibarətdir. Türkmənistanın çanubunda eneolit dövrünün (m.ö. V-III minilliklər) ad yaşayış yeri, Türkiyənin Qədirli şəhərində Ceyhan çayı sahilindəki təpə də Qaratəpə adlanır [3, s. 36].

Qaradərə. Culfa rayonu ərazisindəki *Qaradərə* böyük bir ərazini əhatə edir. Bu adın etimologiyası ilə bağlı S.Babayev yazır ki, “bu çaydan vaxtaşırı güclü və dəhşətli sellər keçir, bu da çoxlu dağıntılara səbəb olur. Bu xüsusiyyətinə görə ona “qara”, yəni “bəhəlar gətirən”, “ziyan vuran” adı verilib bilər. İkincisi, çayın yatağı aşağı hissədə xeyli genişlənir və böyük sahəni əhatə edir. Guman etmək olar ki, bu “böyüklüyünə” görə ona “qara” – “böyük” epiteti verilsin [5, s. 101]. Qaradərəyə təkcə yatağının böyüklüyünə görə deyil, ümmüyyətlə, böyük bir sahəni əhatə etdiyinə və uzunluğuna görə bu ad verilibmişdir.

Qaraçuq dağı. Babək və Kəngərli rayonlarının ərazisidir. Zooronim səciyyəyli dağ adıdır. Dağ Şərqi Arpaçay və Cəhri çayları hövzələrinin suayırıcısıdır. Ehtimal edirik ki, dağın belə adlandırılması orada çoxlu qaraçuxların olması ilə əlaqədardır. Buna bənzər digər variantda deyilir ki, dağın adı ırtırcı qara çuxların qayalarda yuva salması ilə əlaqədardır.

Qaraçuq sözü *qara+çuq* komponentlərindən əmələ gəlmişdir. Vurğulayaraq ki, *qara* çuqun rənginə görə deyil, onun böyüklüyü ilə əlaqələndirilir. *Çuq* sözü cinsin adıdır. Vaxtilə bu ərazidə yayıldığına görə dağ çuqun adı ilə adlandırılmışdır. Onu da qeyd

edək ki, qaraçuq adı başqa bir növdən olan “qartal” çuqunun adının sinonimi kimi bəzi türk dillərində, o cümlədən də Azərbaycan dilində istifadə olunur [2, s. 429]. Eyni adı dağa Göçəy və Şamaxı rayonlarında da rast gəlirik.

Ağ rəng dövlətin ululuq, ədalət və güclüliyünün bir simvoludur. B.Budaqov yazır ki, **ağ** sözü Türk dillərində bu anlamlarda işlənir: (1) xoşbəxtlik (2) təmiz, ləkəsiz, məsum, dürüst, doğru, gözəl, möhtəşəm, (3) boz (at cinsi); (4) günbatan (qərb); (5) əlasalma (6) pis (7) çay (8) istehza [9, s. 210-218]. B.Ögəl **ağ** sözünün Altay türkcəsində cənnət mənasında işləndiyini yazır. Onun fikrincə, cənnətdə yaşayan tanrılara “qatu”, yəni “ağ-lılar”, rəngi və ruhu ağappaq olan deyirdilər [6, s. 123]. F.Rzayevin tədqiqatlarında isə sözü qədim hünarlarda Sol+ak, göytürklərdə Sodq+ak tayfa adlarında, Kas türklər sisteminə Harbaşip+ak, Şaqar+ak+tu, Manna, Midiya şəxs adlarında Am+ak+ar, Kar+ak+ku kimi etimoloji izahları ilk dəfə Q.Yequbullayev tərəfindən verildiyi qeyd olunmuşdur. Tədqiqatçının izahları qədim türk dilindəki sözlükləri ilə daşılaşdırılmışdır. Müasir dilimizdə “Üzümə ağ olma”, “ağ elədin”, “çox ağartma” ifadələri bu qədimliyi özündə qorumaqdadır [16, s. 385].

“Kitabi-Dədə Qorqud” variantında **ağ** sözünün müasir ədəbi dilimizdə rəng mənasında işlənməsi faktı da vardır. Ev və otağın ağlığı Dədə Qorqudda uğur əlamətidir. Məs: Bayındır Xan bir toy etdi və belə dedi: “Oğlu olanı ağ otağa, qızı olanı qırmızı otağa və uşağı olmayanı da qara otağa qonaq etsinlər”. Burada da ağlıq təmizlik və gözəllik simvoludur [12, s. 18]. E.Q.Mehraliyev hesab edir ki, ağ apelyativlik hidronimlər suyun şəffaflığını bildirir [4, s. 10]. Respublikamızın ərazisində təxminən 30-a yaxın ağ sözü ilə başlayan oronimə də rast gəlmək mümkündür ki, bunlardan bəzilərini tədqiqatə calb etmişik.

Ağsal dağı. Qeyd etdiyimiz kimi dilimizdə **ağ** sözünün iştirakı ilə yaranmış coğrafi adlar Naxçıvan oronimiyası üçün səciyyəvidir. Tədqiqatə calb etdiyimiz bu dağ Şərur rayonunda yerləşir. B.Budaqov qeyd edir ki, türk dillərində **ağ** sözü “xoşbəxtlik, işıqlı, günbatan (qərb), əlasalma, aydınlıq, yaxşı, uğurlu, pis, çay, keyfiyyətli, istehza” kimi mənalarda işlənməmişdir [9, s. 211]. Şahbuzlu kəndinin ərazisində yerləşən bu dağın adının “**ağ**” komponenti rəng mənasında, “sal” komponenti isə “yastı, düz, hamar” mənalında işlənərək sözə “ağ sal, yastı dağ, hamar daş” anlamı vermişdir [8, s. 27]. Ə.Rəcəbli “Qədim Türkcə-Azarbaycanca lüğət”ində **ağ** sözünün uralcaq, yüksəlmək, çıxmaq, dırmaşmaq [15, s. 30], həmin lüğətin “Qədim Uygurca-Azərbaycanca lüğət” bölməsində isə **ağ** sözünü **ağ rəng** və **iki ayaq arasında** genişlik kimi qeyd etmişdir [15, s. 72]. Odur ki, dağın adını “dımırışılan, çıxılan hissəsi hamar, düz olan yer” kimi də mənalandırmaq olar.

Ağdaban dağı. Şərur rayonunda dağ adıdır. Dağın adının “**ağ**” komponenti “uca, böyük, iri, geniş, təmiz”, “daban” komponenti isə “dağın, qayanın dabanı”, “dağ və qaya ayasının aşağı hissəsi”, “dağın dibinə yaxın yer” mənalarında işlənir. Daban sözü yaka, tuya, altay, özbək, uygur və monqol dillərində də “dağ aşırımı” deməkdir. Ağdaban adı “böyük dağ aşırımının dibinə yaxın ərazidə süxurları **ağ rəngdə** olan dağ” mənasında işlənir [8, s. 26]. Daban sözü qədim uygur dilində “dağ keçidi” kimi öz əksini tapıb [15, s. 143]. **Ağ** sözü isə **ağ rəng** mənasında verildiyinə görə dağın adını “**ağ** dağ keçidi” kimi səciyələndirmək olar. Ümmüyyətlə, **ağ** sıfətinin köməyi ilə yaranan oronimlər kimi Azərbaycan, Əfqanıstan ərazisində də geniş yayılmışdır [3, s. 18].

Ağsu dağı. Ordubadın Yuxarı Əylis kəndi ərazisində dağ adıdır. Bəzi tədqiqatçılardan görə adın mənşəyi *arıs* (orus) tayfasının adı bağlı yaranmışdır yazırlar. Oronim **ağ** “içməyə yararlı, şirin; axar, çağlayan, coşan” və *su* “çay, axar su” sözlərindən yaranıb, “saf, təmiz, yüngül suyu olan dağ” anlamını bildirir. Türkdilli xalqların topo-

niyyətilə geniş yayılmışdır: Aqsu (Öfqanistan), Aksu-Sarıçay çayının (Qazaxıstan və Çin) aşağı adının adı, Aksuu (Qırğızıstan), Aksuat (Qazaxıstan), Ağsu (Dağıstan) və s. [3, s. 24].

Ağqaya dağı. Şahbuz rayonunun Aşağı Qışlaq, Biçənək, Keçili, Zirnel (haliyədə bu kənd yoxdur), Babək rayonunun Cəhri, Şərur rayonunun Axura, Ordubad rayonunun Biləv kəndlərində, eləcə də respublikamızın digər ərazilərində (Daşkəsan, Göyçay, Quba, Oğuz, Şaki, Şamkir, Tovuz) Ağqaya adlı dağ və qayalar mövcuddur [3, s. 2]. Oronim *ağ* (rəng; kiçik, alçaq, çox da hündür olmayan) və *qaya* (sıra dağlardan ayrılmış qol; dağların müəyyən daş süxurlardan ibarət olan, çətin keçilən yer) sözlərindən düzəliş [3, s. 22]. S. Babayev belə hesab edir ki, Çalxandağ üzərində (Babək rayonu) yerləşən *Ağ qaya* "Dədə Qorqud kitabı"nda adı çəkilən *Ağ qayadır*: "Övvəla, bu *Ağ qaya* hələ eramızdan əvvəl II-I minilliklərdə məşhur olan, yəqin ki, Dədə Qorqud dövründə də möhtəşəmliyini və məşhurluğunu itirməyən Çalxanqala – Çalxandağın üzərində yerləşir. İkincisi, bu *Ağ qaya* "Kitabi-Dədə Qorqud" boyları ilə əlaqədar olan bir çox coğrafi obyektin qonşuluğunda, bir növ onların əhatəsində yerləşir" [5, s. 86]. Bu dağ adları farsca "bəyaz dağ keçidi" mənasında olub, obyektin torpaq süxurlarının rənginə və qayanın ucalığına, böyüklüyünə görə verilmişdir.

Vurğulayaq ki, XX əsrdə milli adlarımızın dəyişdirilməsi Qərbi Azərbaycan ərazisində daha geniş yayılmışdır. Fitnəkar erməni müləttəpləri Azərbaycan məşəfli adlarını izlərin itirmək və bu adları erməniləşdirmək məqsədilə onomastik vahidlərə qarşı soyqırım həyata keçirmiş və kütləvi şəkildə milli adlarımızı dəyişdirmişlər. Lakin onları unutmasınlar ki, indi "*vətən*" deyib yaşadıkları ərazilərdəki hər bir toponim xalqımızın əbədi yaddaşı, tarixi minilliklərlə ölümlən başdan sona varlığını əks etdirən, qədim ata-baba yurdumuzun ünvanını dəqiqləşdirən milli-mənəvi abidələrimizdir. Nəticə olaraq qeyd edək ki, "qara", "ağ" komponentləri hələ e.ə. minilliklərdən ümumtürk arealında, eləcə də Azərbaycan və onun bir parçası Naxçıvan toponomik sistemində coğrafi adlanmalarda – nominasiyalarda iştirak etmişdir. Adların daşdığı mənalar bu komponentlərin çoxmənalılığını sübut etməklə dilimizin ifadə imkanlarının zənginliyini ortaya qoyur.

ƏDƏBİYYAT

1. Axundov A. Torpağın köksündə tarixin izləri. Bakı: Gənclik, 1983, 135 s.
2. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti: 4 cildə. I c., Bakı: Azərənşər, 1966, 595 s.
3. Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti: 2 cildə. II c., Bakı, 2007, 303 s.
4. Azərbaycan toponimiyasının öyrənilməsinə həsr edilmiş elmi konfransın materialları. Bakı: Elm, 1973, 10 s.
5. Babayev S. Naxçıvanda "Kitabi-Dədə Qorqud" toponimləri. Bakı: Yeni nəşrlər evi, 1999, 224 s.
6. Oğal B. Türk mifologiyası: 2 cildə. I c., Bakı: Elm və Təhsil, 2006, 626 s.
7. Bağrov A. Naxçıvan toponimlərinin linqvistik xüsusiyyətləri. Bakı: Elm, 2002, 286 s.
8. Bağrov A. Oronimlərin linqvistik xüsusiyyətləri. Bakı: Elm və təhsil, 2011, 219 s.
9. Budaqov B. Türk ulularının yer yaddaşı. Bakı: Elm, 1994, 272 s.
10. Cəmşidov Ş. Kitabi-Dədə Qorqud. Bakı: Elm, 1999, 680 s.
11. Fərzəli Ə. Dədə-Qorqud yurdu. Bakı: Azərənşər, 1989, 181 s.
12. Kitabi-Dədə Qorqud dastanları. Bakı: Yazıçı, 1988, 265 s.
13. Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri. Bakı: Sabah, 1997, 336 s.
14. Rəcəbli Ə.Ə., Məmmədov Y.Q. Orxon-Yenisey abidələri. Bakı, 1993, 207 s.

15. Rəcəbli Ə.Ə. Qədim Türkçə-Azərbaycanca lüğət. Bakı: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası nəşriyyatı, 2001, 190 s.
16. Rzayev F.H. Naxçıvan əhalisinin etnogenezi tarixindən: 2 cildə. I c., Naxçıvan: Əcəmi, 2014, 447 s.
17. Seyidov M. Azərbaycan xalqının soy kökünü düşünərkən. Bakı: Yazıçı, 1989, 500 s.
18. Sükturov Ə.C., Məhərrəmov A.M. Qədim türk yazılı abidələrinin dili. Bakı: Maarif, 1976, 336 s.

Айсель Эминова

СЕМАНТИЧЕСКИЙ ХАРАКТЕР КОМПОНЕНТОВ «КАРА» И «АК» В НАХЧЫВАНСКИХ ОРОНИМАХ

В Азербайджане и в том числе в тюркских ареалах сотни ономастических единиц в этнонимах, ойконимах, антропонимах, оронимах и т.д. сформированы с компонентами «кара» и «ак». Разные семантические варианты «кара», большинство встречается в эпосе «Китаби-Дала Коркут», в Орхоно-Енисейских памятниках, в фольклорных материалах, особенно в песне саячи. Компонент «кара» во многих источниках использовался со значением цвета, объёма, меры, темноты, большой, всемогущий, печаль, страдание, испуг, радость, красоты, вид, силы, всевышний, сильный, высокий, древний, прадед. А компонент «ак» использован со значением счастья, света, заката (западный), захвата, ясности, хорошего, успешного, плохого, чая, качества и в форме издевательства. При исследовании выявлены новые научные результаты.

Ключевые слова: топоним, ороним, черный, белый, турецкий, племена.

Aysel Eminova

SEMANTIC NATURE OF "BLACK" AND "WHITE" COMPONENTS IN NAKHCIVAN ORONYMS

There are hundreds of ethnonym, oikonym, anthroponym, oronym and other units formed by the participation of the word "black", "white" in Azerbaijan and other Turk countries. The word black is used in different semantic variants in Dada-Gorgud epic, Orkhon-Yenisei monuments, in the folklore of the Azerbaijani language, especially much more in timer's songs. In most sources the work black is used in the meaning of color, size, absence of light, big, giant, grief, sadness, unhappiness, fear, joy, beauty, strong, high, great, and old. The "white" component is designed for happiness, light, sunset (western), capture, clarity, good, successful, bad, tea, quality, and mockery. New results have been achieved during the research.

Keywords: toponim, oronim, black, white, turkish, tribe.

(AMEA-nın məxbir üzvü Əbülfəz Quliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)